

Kazinczy Ferenc útleírásai

Amikor „Bajza és Schedel” némi (jogos) büntudattól gyötörve sajtó alá rendezték Kazinczy Ferenc műveit,¹ az 1839-ben megjelentetett *Utazások* című kötethez írt kurta előszavukban szükségesnek vélték kiemelni, hogy az Orpheusban közreadott útirajzok „mutatják a kecses és könnyed előadás” mesterét”. A Kazinczy Ferenc utolsó éveit méltatlan támadásokkal megkeserítő két kritikusan minden bizonnyal tisztában volt avval, hogy odavetett megjegyzésük valóban pontos visszaadása Kazinczy prózaideáljának; ezekkel a tulajdonságokkal jellemezte a széphalmi mester Báróczi fordításait² és ezeket kérte (értetlenül) számon a *Tariménes utazása* szerzőjén.³ A „kecses” és „könnyed” előadás talán a francia próza, nevezetesen Marmontel felé látszik mutatni, csakhogy Kazinczy már fogsága alatt megismerkedik a Gessnerétől eltérő prózai előadással, az általa szeretettel fordított Sterne-nél⁴ és mindenekelőtt a szintén fordításra kiszemelt Goethével, akik egyfelől műfaji szempontból igazolták az ő korábbi s nem minden tekintetben tudatos igényét a korszerű és hajlékony („kecses”) magyar próza kialakítására, másfelől a próza tárgykörére nézve is hasznos útmutatással szolgáltak. Kazinczy Ferenc utókora nem sokat adott hozzá Bajza és Schedel jellemzéséhez, jóllehet az egymással vitázó Kazinczy-elemzések abban egyetértettek, hogy a levelek és az emlékiratok mellett elsősorban az útleírások jelentik a Kazinczy-œuvre máig legolvashatóbb, az irodalmi fejlődés szempontjából legértékesebb darabjait. Hol azt állítják az értekezők, hogy az „útirajzban” úttörő irodalmunkban,⁵ hol ezeknek az útirajzoknak Petőfi Sándorig előremutató vonásait hangsúlyozzák.⁶ Még az egyébként fanyalgó Németh László is elismeréssel szól az öregkori művekről, „az egész tizenkilencedik század folyamán nem írtak ápoltabb, műveltebb prózát”.⁷ Hol egy tankönyv mintadarabja lesz Kazinczy

¹ Kazinczy Ferenc' Munkái. Kiadta: BAJZA és SCHEDEL. I. Eredeti poetai munkái. II. Utazások, Budán 1836–1839.

² „A Báróczi múzsája egy grácia-alakú s növésű, nagy nevelést nyert leány, akinek még selypítéseit is kellemnek kell vennünk”; másutt így festi Báróczi érdemeit: „a maga újításait a legcsinosabb, leggondosabb stíl és [...] az egészen ismeretlen báj által [...] kedvességbe hozá...”: Kazinczy Ferenc, *Báróczi Sándor élete* (1814). In *Uő., Magyar Pantheon*. S. a. r.: ABAFI Lajos. Bp., 1884. 82. és 81. A „kecses” fogalmáról Kazinczy esztétikájában vö. FRIED István, *Kazinczy és a képzőművészetek*. *Ars Hungarica*, 1986. 2. sz. 166–169.

³ Kazinczy Ferenc *Levelezése* (*KazLev*) II. 495.

⁴ Uo. II. 421. 1797 novemberében jelenti Kazinczy, hogy kész fordítása, a *Yorick levelei Elizához*. Vö. még: Uo. XI. 29., 43., 176., 211. Kazinczy fordítását HATÁR Győző dolgozta át egy új kiadás számára: STERNE, Laurence, *Érzékeny utazás Francia- és Olaszországban*. Utószó: KÉRY László. Bp., 1957. Uő., *Érzékeny utazás...* Utószó: WÉBER Antal. Bp., 1976. Szemere Pál a *Pannonhalmi út* „sterne-i humor”-át emlegeti: *KazLev* XXI. 533.

⁵ NÉGYESY László, *Kazinczy pályája*. Bp., 1931. 160.

⁶ HALÁSZ Gábor, *Írók az országban*. In *Uő., Válogatott művei*. Bp., 1959. 721–729.

⁷ NÉMETH László, *Négy kísérlet*. In *Uő., Az én katedrám*. Bp., 1969. 199.

útleírásrészlete,⁸ hol pedig a „secondair-ember” jellegzetes műfaja, azoknak a „félíg irodalmi alkotások”-nak jellemző típusa, amelyben „öntükröződése leját-
szódik”.⁹

A Kazinczy-irodalom általában úgy határozható meg, hogy számtalan részletkérdésről készült számos jó, hasznos vagy csupán adataiban érdemes tanulmány, a monografikus vállalkozások elakadtak, a Kazinczy-filológia még a levelezésből adódó roppant tanulságokat sem tudta teljes mértékben hasznosítani, és így inkább egyes művekről, mintsem műfajokról, egyes pályaszakaszokról, mintsem a pálya egészéről van megbízható információnk. Kazinczy sokkal inkább különféle szempontok szerint értékelt irodalmi, félíg politikai magatartásoknak a prototípusa lett, mintsem író, gondolkodó, vagy jól leírható irodalmi irány(ok)nak a képviselője. Több szó esett „diktátori” hajlamairól (?),¹⁰ mint műveiről, amelyek inkább illusztrációi a kor tendenciáiról elmélkedő fejtegetéseknek. S még kevésbé említettett és sokkal inkább különböző irányú elfogultságok szempontjából tárgyalatott „irodalomalapító” tevékenységének közvetlen esztétikai hozadéka, műfajteremtő igyekezete és ennek irodalmi háttere. Hogy Kazinczynál az ízlés magatartássá emelkedhet; hogy élet és irodalom viszonyában jelentős az eltérés a fogság előtti és utáni korszakban, ennek magyarázatát eddig jórészt (és nem egészen jogtalanul) életrajzi és kortörténeti adalékok segítségével emlegette a kutatás. Lényegesen ritkábban elemezték azt a közöset, azt a korszakokon átívelő jellegzeteset, amely például az útleírások korai és kései darabjait összekötve egy viszonylag fiatalon kialakított szemlélet és magatartás folyamatosságát dokumentálja. Ugyancsak meglepően kevés alkalommal világítottak be a kutatók az útleíró Kazinczy műhelyébe: például a *Pannonhalmi út* vagy akár a sokáig elfelejtett *Pestre* címmel kiadott leírás (és változatai) irodalmi és prózatörténeti értékeiről csupán néhány mondatos megjegyzések hangzottak el.¹¹ Mint ahogy az *Erdélyi levelek változatainak története*¹² is fontosabb volt a kutatás számára, mint az az országismertető, műalkotásokat felfedező hév s törekvés, amely akár a jozefinus korszak izgatott légkörében, akár a megtorpanásai ellenére is lendületesen induló reformkor nem kevésbé túlfűtött hétköznapjaiban az önmegismerés realitására, ezen keresztül pedig a leírandó tárgyakhoz, jelenségekhez, emberekhez fűződő személyes viszony érzékeltetésére is példát adott. S tette ezt az előadás nemességével, a pontosságra törekvéssel, a stílusnak ama világosságával, amely a XVIII. század öröksége. Ez utóbbit külön kell hangsúlyoznunk, s e hangsúlyokat az útleírások idézetanyagával hitelesítjük. Míg az első útleírásokban például a portréfestés milyenségét a Rousseau-tól vett citátummal szemlélteti, addig a

⁸ ACSAY Ferenc, *A prózai műfajok elmélete*. Bp., 1889. A szerző szerint: „A középpont benne [ti. az útleírásban:] mindig az író lelke marad. Mindent úgy kell előadnia, ahogy maga látta.” (170.)

⁹ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*. Cluj-Kolozsvár, 1934. 262.

¹⁰ Németh László idevonatkozó nézeteit hajtja túl FÉJA Géza, *A felvilágosodástól a besötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig*. Bp., 1942. 23., 52.

¹¹ SZERB Antal esszéje inkább az önéletrajzi-lélektani mozzanatokot emeli ki Kazinczy öregkori útleírásaival kapcsolatban: *Száz éves dolgok*. Nyugat, 1938. 2. 400–411.

¹² VACZY János, *Kazinczy Erdélyi levelei*. Budapesti Szemle, 1906. 127.

nógrádi-gömöri útirajzból¹³ Voltaire neve bukkan elő. S bár Voltaire-t, a bölcséleti mesék szerzőjét, a „románká”-k íróját sosem sorolta kedvencei közé, a voltaire-i életpálya a fogság előtti Kazinczynak fontos élménye (miként erről az Orpheus egy darabja tanúskodik); s a „borzasztólag szép” pálya végén „lelkemből feltolódék Voltairenak ismeretes szava: Meg nem romlott szívnek oh mi szent a' haza”. S ha az első útirajz Rousseau remetelakjára célzott, a „nagy-kürtös”-i látvány a „csendes rend” s a „nyugalom” rajzában ölt testet, s innen a gondolat természete szerint az értelmes kertész munkája nyomán biztosított „szebb magány”-ra szökik át. Ha az első útleírás II. Frigyes városrendezését kárhoztatta, a végső a történelmi korszak másik igyekezetére figyelmeztet, az „igen nagy sziklá”-ra, amelyet „Katalin a tengerből vonatott elő, hogy Péternek lovagszobrát állíttassa reá...”

Amikor a stílus világhósságát emlegetjük, Kazinczy prózaideáljára ismerhetünk, amelyet ő ugyan elődei közül a magyar irodalomban Báróczitól vélt megkapni, de amelyre sokkal inkább a francia és valószínűleg nagyobb részt a német irodalomban és irodalmi gondolkodásban található rá. Az útirajz és a levél¹⁴ az a két műfaj, amelynek összevonására vállalkozott Kazinczy. Az Orpheusban¹⁵ közreadott „Utazások” című sorozatban az úti levél jelleget emeli ki a szerző. „Első levél”, így szól a cím, amelyet tartalmi kivonat követ („Az út Miskóltztól Kassáig tart. Szikszó, Garadna, Szurdok, Regéztz, Enitzke, Bártza, Kassa. A' Vendég-fogadó, Az utsza”), még az egri élmények rögzítése is „Második levél” cím alatt történik, a cím után szintén olvasható a tartalmi kivonat. A füredi és a másodjára közreadott kassai útleírások pusztán helymegjelölést adnak, elmarad a pontosabb műfaji meghatározás; annak ellenére, hogy az előadás jellege nem változik. Az említett 1839-es kiadásban a sajtó alá rendezők jóvoltából (s nyomukban az útleírások későbbi kiadásaiban) már egységesített címetek találunk, sem a „levél”, sem a tartalmi kivonat nem kapott helyet a közlésekben. A további útleírásokban Kazinczy sem él a levél megjelöléssel, jóllehet a levélformát nem mellőzi. Míg a korai darabokban olyan kitételek is jelzik a műfajt, mint a „nem képzelheted el, barátom...”, „hidd el, barátom...” stb., a nógrádi-gömöri leírásokban inkább a reflexív részek közvetett személyessége, a reflexióknak egy képzelt (levelező) partnerral való közlése jelent közelítést a levélformához, a részekre tagolásnak levélszerű megoldásával. Ezt látszik igazolni, hogy ennek az útleírásnak egyes fejezetváltozatait valójában levélformában is közölte, elküldte levele-

¹³ Az 1. sz. jegyzetben említett kiadásban az első útirajzok több szöveghibával jelentek meg, míg a nógrádi-gömöri útleírást a sajtó alá rendezők kéziratból közölték. A kéziratot Kazinczy eredetileg Szemere Pálnak küldte el. Vö. *KazLev* XXI. 615., 623–624. Az augusztus 6-i és 8-i levelek egyaránt türelmetlenül sürgetik Szemerét, írnia meg véleményét, „mit kell igazítani, törteni, kihagyni, hozzáadni”. Innen tudjuk, hogy maga Kazinczy tervezte útirajzainak kiadását, illetve néhány útirajz átdolgozását. *Magyarországi utak* címmel 1878-ban önálló kötetben jelentek meg a GYULAI Pál szerkesztette Olcsó Könyvtárban.

¹⁴ A külföldi szakirodalomból az alábbi írásokat hasznosítottam: ISCHREY, Heinz, *Reisen und Reisebeschreibungen als Quelle der Kulturbeziehungsforchung*. Deutsche Studien, 1978. 401–416.; *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert*. Hg.: B. I. KRASNOBAEV, Gert ROBEL und Herbert ZEMAN, red.: Wolfgang KESSLER, Berlin, 1980.; „Voyage”. In *Dictionnaire historique, thématique et technique des littératures*, sous la direction de Jacques DEMOUGIN. Paris, 1986. 1764–1766.

¹⁵ Orpheus I. 63–80., 161–163., 174–183. II. 365–378.

zótársainak (ilyen a Szelim agáról szóló epizód, a losonci gyűlés leírása, majd a kolerával kapcsolatos részlet).¹⁶ S ha a külső forma változott is, a leírás célja és tartalma szempontjából több megfelelést mutathatunk ki az 1789-es és 1831-es művek között. Személyes és tájélménynek, anekdotikus betétnek és országos politikának, képzőművészeti alkotásnak és irodalomnak egyként szerepe van a leírásban, ezek azok a körök, amelyekben az utazó Kazinczy otthon érzi magát. A nógrádi-gömöri út ezenkívül az 1780-as, 1790-es évekbe mereng vissza (ezt az 1789-es nem tehetette meg), nyilván a kortárs irodalom szereplői is változtak, mint ahogy az országos politika iránya is. De már a füredi leírásban megjelenik a vissza-visszatérő élmény: az angol kert; már ekkor (még „érzékeny” évtizedében is) elhatárolja magát a lavateri phantastáságtól, ehelyett pályatársainak ideálképeivel szolgál, s a barátságának éppoly elragadtatott rajzát adja, mint majd *Pannonthalmi útjában*. A történelem tárgyi emlékei közül II. Rákóczy Ferenc regéci vára, illetve a fejedelem életének ludányi epizódja az összekötő kapocs; s míg az előbbi a köznapi kellemetlenségekből kiemelő élmény, az utóbbi már a családi vonatkozások miatt is része a családi legendáriumnak.

Kazinczy irodalomalapító kezdeményezéseit értékeljük akkor, amikor az úti levél jó érzékkel meghonosítani kívánt műfajában szerzett, valóban úttörő érdemeit emlegetjük. Ugyanis a levél forma, a regényszerű alkotásokban tért hódítva, párhuzamosan a szépirodalmi, publicisztikai („fél-irodalmi”), irodalomkritikai, tudományos-leíró változatokban is jelentkezett. Valójában kétféle törekvés találkozásának lehetünk tanúi: az eddig a leginkább a tananyagban helyet kapó országismeret (Landeskunde) szépirodalmi műfajjá fejlődéséről, másfelől a levél ismeretközlő jellegének átértékeléséről szólhatunk. Az útleírás a régi magyar irodalomnak is sűrűn művelt terepe volt; ám amiként az emlékiratok, úgy ez is elvesztette korábban kivívott rangját, s a legjobb esetben is történeti emlékké szürkült. A levél pedig önállósulása után differenciálódott; ugyanis egyfelől megmaradt annak, ami: egy jelentős egyéniség sajtót pótló és mintegy a másodlagos nyilvánosság szerepét játszó eszközének (elegendő, ha Voltaire vagy Goethe levelezésére gondolunk, majd Kazinczyéra is), másfelől pedig a benne rejlő lehetőségeket kihasználva, újszerű formák megvalósulását eredményezhette áltálta, hogy eleve író-olvasó kapcsolatot tételezett. A levélregényekben a címzett nem egy ízben az olvasó (Goethe *Werther*-ében minden bizonnyal ő), vagy ha megnevezett levélpartnerekről, tehát valóban levelezésről van szó, belerejthető a regénybe egy szűk kör vagy ennél nem sokkal tágabb réteg valódi (érzelmi) élete. Talán ez is az oka annak, hogy mind Diderot, mind pedig Goethe az érzékeny regények bizonyos típusainak valóságértékét, világuk hétköznapien valós voltát dicsérte.¹⁷ Efelé mutat Szauder József finom elemzése: bemutatta a gyöngye wertheriáda-magyarítás, a *Bácsmegegy* egyes helyeinek összecsengését a Kazinczy-levelezés részleteivel.¹⁸

¹⁶ *KazLev* XXI. 576–577., 579., 581–582. (A Voltaire-idézet itt is olvasható); Kazinczy Klárának utazásáról: *Uo.* 593–595. Vö. még: *uo.* 606–608.

¹⁷ Erról a kérdésről részletesebben vö. FRIED István, *Élet és irodalom a „Fanni hagyományai”-ban*. In *Hagyomány és ismeretközlés*. Szerk.: KOVÁCS Anna. Salgótarján, 1988. 71–79. Különösen: 73–74.

¹⁸ SZAUDER József, *A kassai „érzelmek iskolája”*. In *Uő.*, *A romantika útján*. Bp., 1961. 110–111.

A levél lehetővé tette az (érzékeny) regényeknél súlyosabb mondandó kifejeződését is; az érvelés és a leírás, a személyesség és a tárgyiasítás, az érzékletes előadás és az elvonatkoztatás megfelelő arányainak kikeverésével a tudományos értekezések, a kritikai elmélkedések vagy a művészettörténeti gondolkodás számára is módot adott a szépirodalmi formában történő megvalósulásra. Összhangban áll ez a XVIII. század szellemével, a francia felvilágosodás hirdette elvvel, mely szerint a tudományos értekezés elé az előadás eleganciáját és érdekességét követelményként állította. A Kazinczyhoz legközelebb álló külföldi irodalmak közül talán a németben lelhetjük meg a legnagyobb változatosságban a levélben szerzett alkotásokat. Olyan, egymástól eltérő egyéniségek műveit emlegethetjük, mint G. E. Lessing: *Briefe die neueste Literatur betreffend* (1759–1760), W. Heinse: *Briefe aus der Düsseldorfer Galerie* (1776–1777), J. G. Herder: *Briefe zu Beförderung der Humanität* (megjelenés: 1793–1797) című alkotásait; a hazai leírások közül említsük meg a berlini felvilágosodás Magyarországon is jól ismert képviselőjének, Fr. Nicolainak művét (*Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781, nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, 1–12. kötet, 1781–1796.). A főleg Nicolaitól származható impulzusok a magyar irodalomban is érezhetőek, jóllehet Kazinczy útleírásai inkább emlékeztetnek Sterne-ére vagy Goetheére (ámbar 1789-ben még nem látszik jele, hogy olvasta volna Sterne *Erzemes utazását*, Goethe *Itáliai utazását* pedig még nem is ismerhette). Ám Kazinczy mégis ott van a Nicolaiéhoz hasonló útleírás születésekor: Teleki Domokos 1796-ban kiadott könyvéből tudjuk meg, hogy „K. F. Urral, ezzel a Mu'sák szövetséges Baráttyaival egy társaságba Kassára indultunk”.¹⁹ (Érthető, hogy 1796-ban miért nem írja ki Kazinczy nevét az utazgató gróf; majd a Németh László által kibővített német nyelvű változat kiigazítja ezt a helyet is.²⁰) Hogy pontosan mi lehetett Kazinczy szerepe ennek az útleírásnak létrejöttében, aligha fogjuk megtudni; de talán nem elképzelhetetlen annak feltételezése: hogy egyáltalában létrejött, abban volt Kazinczynak is szerepe. Lehet, hogy éppen a Teleki emlegette kassai utazás nyomán biztatgatta Kazinczy a gróft, hogy adja közre megfigyeléseit. Mindenesetre Németh László Asbóth János és Schedius Lajos mellett Kazinczyhoz is fordult segítségért, mikor a gróf művének fordításakor a hibák „megjobbítását” célul tűzte ki.²¹ Kazinczy figyelemmel kísérte Németh László vállalkozásának sorsát, és talán a kiadói előszó megállapítása sem volt ellenére: „Brauchbare Beschreibungen auch anderer Gegenden Ungarns zu erhalten, wird mein vorzüglichstes Bestreben seyn”.

Annyi bizonyos, hogy ebben a XVIII. századi, Landeskunde-hagyományt továbbörökítő vállalkozásban Kazinczy ráismerhetett a diákkori tananyagból első művé formált, kifejezetten földrajzi-ismeretterjesztő törekvésre, az ő *Magyarország Geographika* című zsengeje, igen alacsony szinten bár, ebbe a hagyományba illeszkedett bele. S miközben a *Hármas kis tükörrel* jellemezhető iskolai-iskolás hagyománytól elszakadt, és inkább az irodalmi-stilizáló leírásban fedezte föl a

¹⁹ Egynehány hazai utazások' le-írása, Tót és Horváth Országoknak rövid esmértetésével egygyütt, ki adatott G. T. D. által. Nyomtatattott Bétsben. MDCCXCVI. 12.

²⁰ *Reise durch Ungern und einige angränzende Länder*. Beschrieben von Reichsgrafen Dominik TELEKI von Szék. Aus dem Ungarischen übersetzt durch Ladislaus v. NÉMETH. Pesth, 1805. 38.

²¹ *KazLev* III. 100., 109., 141., 248.

í műfaját, addig annak gyakorlati hasznát nem tagadta, csak éppen a szépirom körében nem látta helyét. Kazinczy számára ugyanis a földrajzi leírás, a tárgyak ismertetése vagy akár az etnográfiailag is értékelhető részlet, a nemségek öltözködésének, fiziognómiájának megjelenítése (részben a levél formáján) a művészi próza magyar lehetőségeit próbálja. Nem pusztán stílusgyakorlat, de az is; nem emelkedik az önéletrajzok általánosítást vállaló magasába, de gúlyozottan önéletrajzi elemekkel gazdagodik; s bár a levelek címzettje az író, a levél forma mindössze ürügy, készen kapott-örökölt keret, amely megnyitja a szerző számára a látottak, megfigyelték közlését, ti. azáltal, hogy a líró szubjektivitásával élhet, s így eleve egy ízléstípus, világszemléleti módvetlen érvényesülését segíti.

El nem képzelheted, milyen nehezen jöttem ki Miskolcra!” – indítja Kazinczy utazásainak első levelét.

„Szemeré és Szemeréné Nógrád, Gömör, Borsod, Zemplény, Ung, Beregh és Hmár megyékbe akarának tenni útát, rokonaikhoz, barátjaikhoz, és mivel nerek azt, melyet orvosok tanácsából tavál júniusban tevé, igen szerencsés közvadásúnak találta. Én együtt menék velek” – emlígy az első mondat az 1831-es *útad, Gömör* című útleírásból.

Az első levél aztán időnként megszakítja a folyamatos előadást, kiszól a leírás szerzőjére (Engedd elbeszélni... stb.), s a jó barátoknak küldött levél természetesen érvényesíti álláspontját. Szó sincs objektívnek álcázott megfigyelésekről; „elmés utazás” ez a javából pittoreszk részletekkel és természetesen telítve a lommal, olvasmányemlékekkel (Rousseau-n kívül Klopstockkal, Denisssel, zódiai küzdelem magyar résztvevőivel, Miltonnal, a füredi út Bodmerral és ingerrel, itt-ott görög, latin és német nyelvű citátumokkal). A gömöri-nógrádi leírásában más módszert választ Kazinczy, itt Szemeréék pusztai útítársának íti föl magát, időnként aztán a Szemeréékkel történekről számol be, s ez t lehetővé teszi az anyag szabadabb kezelését. Ugyanis ebben az esetben a olvasóra számít a szerző, aki tudja, miért fontos az útítársak megnevezése; ra, aki ismerős az 1831-es esztendő irodalmi viszonyaival. A továbbiakban a főleg a többes szám első személy emlékeztet a társasutazásra, de éppen az y, hogy hárman együtt keresik föl a nógrádi-gömöri tájakat, megnövelheti azás jelentőségét, s a benne leírtakkal együtt közüggé avathatja. S mert an szemlélődnek, amire valamennyien felfigyelnek, az lényegessé válhat, ül, hogy a személyesség csorbát szenvedne, s a leírás bárhol is veszítene ol, hiszen a megfogalmazás, a formába öntés kizárólag Kazinczyé (azt perzem előtt kell tartanunk, hogy ekkorra már Kazinczy régen túl volt a Sterneethe-tolmácsolás tapasztalatain).

A leírás, a megfogalmazás pontosságát sosem süllyed sem modorosságba, sem ékosságba. Nemcsak az előadás elevensége (közbevetett felkiáltások, az em megnyilvánulásának nyíltsága) menti meg ettől a szerzőt, hanem a leírás zatossága, majdnem szeszélyesen cikázó volta is. Az 1789. június 20-át meg-tő kassai leírásban a hetivásár érzékletes képét kiegészíti a mecenzési közuházatának élénk rajza, a kassai sintérről odavetett vázlat, az „Urac utcájá-(Herren-Gassénak) képe, majd a városháza építészeti szempontú bírálata, özben azonban a kassai gazdasági viszonyok elbeszélésére is sor kerülhet. i különféle elemet csupán egy hangsúlyozott szerzői nézőpont érvényesítése hat egységbe; s ehhez a részletet indító mondat határozottsága szükségelte-

tik: „ma későn mentem ki az utcára...” Ezáltal egyértelművé válik, hogy egy séta nyomán rendeződnek el a megfigyelések: a szerzői nézőpont hangsúlyozódik tehát. A továbbiakban sem mulasztja el ezt Kazinczy, és az olvasót (az úti levél címzettjét) figyelmezteti: jelen van ő is az elbeszélésben, a körülmények realitását az időpont megnevezésével támasztja alá; „Egy vasat áruló meczenzőfi-vel kezdettem beszélni”; „Hitelesen beszéltetett előttem...”; „Még tán tovább fetrengettem volna a vásárlók közt...”; „Tíz óra-tájban fölmentem a' felső kapu felé...”

Nem kevésbé változatos anyag zsúfolódik össze az 1831-es útleírásban. A 2. számmal jelölt részlet az idézett kassai szemelvényhez hasonlóan indít: „Ki-érénk az örök dombok közül, 's elterüle előttünk az Ipoly szép síkja.” Ezután a balassagyarmati élmények következnek, s ezek a képzőművészet köréből valók. Portrékat látunk, ezekhez fűz Kazinczy véleményét. Itt aztán a széphalmi mester elemében van, érvel, összehasonlít, értékkel, s mindvégig a portrékról és nem a történelmi személyekről töprenkedik, illetve a történelmi személyek úgy jelennek meg írásában, mint képzőművészeti alkotások modelljei. Ez viszont összefüggésbe hozható Kazinczy-nak az alkalmi költészetről kialakított véleményéről: a személy helyett az ügyet, azaz a véletlen egyszerűség helyett a fölmutatható általánost kell az irodalom (a művészet) tárgyává tenni. A portréban a modell személyiségét kell kifejezni, „fel kell lelni a lelket”.²² Lényegében ennek hiányáért rója meg Klimesch Tamás Baróti Szabó-arcképét, majd kései útleírásában a Habsburg-ábrázolásokat. Nem vitás, hogy Kazinczy képzőművészeti ideáljai sokat változtak az évtizedek folyamán, bécsi látogatásairól készült beszámolóit, valamint az általa fordított levélregény, a *Bácsmegey* két változata tanúskodnak róla. Azonban – miként a korai és kései útleírás bizonyítja – maradt épp elég közös a fogság előtti és utáni korszak ízlésében, s éppen a műértékelés területén.

Ugyanígy számtalan közöset mutathatunk ki a Kazinczy-életmű két szakaszában a politikai és az irodalmi nézeteket tekintve. Természetes, hogy ama korszak álláspontja, amelyben viszonylag szabadon, de legalábbis a jozefinista évtized és a szabadkőműves páholy munka lendületétől vezettetve mondhatott véleményt, nem csupán a megfogalmazás módjában mutat eltéréseket annak a korszaknak nézetrendszerétől, amelyre az előbb egyre erősödő, majd fokozatosan gyengülő abszolútista kormányzás a jellemző. Épp ezért akár meglepőnek is tetszhet, hogy az Orpheusban közreadott útleírásokban Kazinczy véleménye (általában) inkább tartózkodó, mint nyílt. Látszólag a táj, az emberek és az irodalom foglalkoztatja írónkat, s mindenekelőtt Rousseau-ra történő utalásai jelzik világszemléleti tájékozódását. Egri tapasztalatait másképpen rögzítette a *Pályám emlékezetében*, mint az útleírásban, ahol nem esik szó látogatásának valódi céljáról: a közös iskolák szervezése előtt álló nehézségekről. Ami mégis érvényre juttatja Kazinczy nézetét: a püspök és a pamfletista, Esterházy Károly és Szaitz Leó Mária szembeesítő jellemzése. A püspök esetében a toleranciát hangsúlyozza dicséretes tulajdonságként, Szaitz hiperortodoxiájával pedig semmiképpen sem tud egyetérteni. Kazinczy elismeri az egri építkezések nagyszabású voltát, a könyvtár freskójának szépségét, bár némi bíráló megjegyzést sem nélkülöz leírása a líceum városrendészeti szempontú elhelyezésével kapcsolatban. Ennél rejtettebben is bejelenti fenntartá-

²² SZABÓ Péter, *Kazinczy portré-esztétikája*. Ars Hungarica, 1983. 2. sz. 278–282.

sait, miután azt állítja: a püspök nem intoleráns, sőt „inkább semmitsem óhajt annyira, mint a nyugalmas egyességet”, szinte megértően folytatja ekképpen: „hanem hogy minden cselekedeteiben a' hierarchia tekintete 's hatalma van szemel előtt”. Majd hozzáfűzi: „Azért nincs semmi, a' mit elkövetni kész ne légyen”.

Aligha egyértelmű az útleíró elismerése. Ha mélyebben pillantunk bele a szövegbe, akár egy zsarnoki önkényre is hajlamos főúr portréját pillanthatjuk meg, hiszen fő szempontja a hierarchia „tekintete és hatalma”. Márpedig ez a szándék nagyon is egybevág avval, amelyet Kant bírált *A tiszta ész kritikája* előszavában, szembeszegezve ezzel a szándékkal a kritika jogait.²³ S Kazinczy, aki az irodalmi bírálatot akarta végre Magyarországon törvényes jogaiba helyezni, és (mint levelezéséből tudjuk) a szólásszabadság harcos híve volt, s aki ekkor, 1789–1790-ben már rálépett arra az útra, amely a magyar jakobinusok közé vezette, nemigen helyeselhetette egy főpap hatalmaskodását. A *Pályám emlékezete* jórészt hasonlóan adja elő életének ezt az egri epizódját. Az elismerésekkel itt sem takarékoskodik („nagy karakterű férfi” – mondja róla); de fenntartásait az 1820-as években egyenesebben közölheti. Igaz, még ekkor is többet sejtet, mint amennyit végül is kimond: „Miket nem beszélhetnék Eszterházy Károly felől, ha holmi tekintetek el nem némítanának. Merte, amit meggyőződése kívánt, bár azt én és némely mások hibás meggyőződésnek tekinthetjük.”

Bizonyos részletek ismertetését elhagyja az emlékiratszerző Kazinczy, és az Orpheus megfelelő helyéhez utasítja az olvasót. Ez arra int, hogy az útleírásokat az önéletrajzok nyersanyagának is tekintsük.

S míg Esterházy Károlyról az Orpheusban nem mondhatott el mindent, amit még az önéletrajzban is csak sejtetni mert, addig Szaitzról²⁴ festett portréja egyike az útleírás legsikerültebb betéeteinek. Éppen azért, mert a türelmes és a türelmetlen gondolkodást szegezheti egymással szembe. Az ember messze nem ellenzenyes számára, „gondolkozása módjától irtózom, mert haszontalan”. S mint-hogy Kazinczy 1789-ben és később hangoztatja a lelkiismeret szabadságát, ezt a vele ellenkező gondolkodásúaknak is biztosítani akarja. S ha a nyíltabb politizálás kiszorult is az útleírásokból, a korszak egyik-másik vezérlő eszméjét nagyon is érzékelteti. Itt a türelmességről van szó, amelynek magyarországi érvényesülésében II. József türelmi rendelete csak állomás, bár rendkívül fontos állomás lehetett. A vallási türelem gondolatát a jozefinus évtized küzdő magyar értelmisége lépésről lépésre egészítette ki a társadalmi türelem és megértés gondolatával, amelybe a szólás- és sajtószabadság is belekerült (Kazinczy számára ez már csak azért is fontos volt, mivel gyakorló szerkesztőként tapasztalhatta a cenzúra és az öncenzúra költő-gondolkodót béklyózó hatalmát). S ha Kazinczy önmagának igényli a gondolatnyilvánítás szabadságát, nem veti meg Szaitzot azért, mert ő viszont a maga gondolatait mondja ki tartózkodás nélkül. Szaitz írásaiban ugyan denunciaciónak minősíthető módon bírálja Verseglyt, Révait, személyes megjelenése azonban kedvezőbb színben tünteti föl („sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír, 's kivált a' honi történetekkel igen esméretes”). Kazinczy megértése talán abból is fakad, hogy nem érzi veszedelmesnek a másik

²³ KANT, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*. Ford. és magyarázta: ALEXANDER Bernát és BÁNÓCZI József. Bp., 1891. 515. (Előszó 1781-ből.)

²⁴ HENCZE Béla, *Kazinczy és a francia felvilágosodás*. Bp., 1928. 53.

tevékenységét. 1789–1790-ben az Orpheus szerkesztője még hitt abban, hogy „hajnal hasad”, a világ „látni mer”, ami egyben azt is jelenti, „hogy az értelem belső sugallatát” kész követni. (Távolról Kant felvilágosodás-meghatározásának néhány passzusa hallatszik ide.) Talán ez a hit is visszatartotta Kazinczyt attól a politikai állásfoglalástól, amit a *Hamlet*-előszó és az Orpheus több dolgozata oly világosan fejezett ki.

A mértéktartás a kései útleírásoknak is jellemzője. Am főleg a nógrádi és gömöri élmények papírra vetése során minduntalan időszerű politikai kérdések bukkannak elő. A nógrádi börtönviszonyok leírásakor a reformkorban oly nagy súllyal felvetődő fogházügy is tárgyalatik. Itt Kazinczy pedagógiai tapasztalatai kerülnek előtérbe, de talán az is felőtlött benne, hogy hajdan maga is foglalkozott a „bűnnel” és annak „büntetésével”, Beccaria nevezetes művét forgatva.²⁵ Végső megállapítása pedig talán nem kizárólag a fogházügyre vonatkozatható: „Szelíd bánás mindig javít, durva bánás mindig ront; s mi szükség ott keménységre, hol czélhoz vezet a szelídség.”

A nógrádi, június 20-i „gyűlés”-ről keveset tudunk meg. A részletek (ismét) a levelezésbe szorultak. Míg az útleírásból pusztán a gyűlés lefolyásának módjáról értesülünk, a levelekből a gyűlés tárgya is kiviláglik. Az útleírás a felelősen gondolkodó megyei nemességet dicséri, a levelek azt is, ami mellett a rendek szót emelnek („Losonczon Gyűlés volt [...] Jelen valánk azon, 's hallánk hogy a' Nógrádi Rendek is mint buzogtak a' Lengyelek mellett”).²⁶

A következő epizód a törökké lett magyar történetét beszéli el. A Szelim agént szereplő egykori magyar jurátus, majd színész Szőlősy magatartását Kazinczy semmiképpen nem helyeselheti. Idegen tőle a mohamedánok világa, de sokkal inkább a hazaszeretet parancsa akadályozná meg, hogy más hont válasszon. S az a Kazinczy, aki szembekeült a romantikus nemzedék múltkultuszával, szinte a *Szózat* hangjával vall a maga érzelmeiről: „Nem értvén, mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, 's a' helyt, a' hol nevelkedtek, a' hol annyi örömet és keserúséget élt, ismét megláthatni [...]” S a passzus drámai zárásaként: „En honi palánt vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt”.

Elismeréssel szól Kazinczy Gács posztóműhelyeiről, mintegy az iparból nyerhető hasznot hangsúlyozva. Egyben arról is tanúságot tesz, hogy nem ellensége az iparnak és kereskedelemnek (mint az Berzeviczy nézeteiről írt bírálataiból esetleg kiolvasható lenne), csupán a nemzetiség és az ipar helyét látja másképpen a nemzet életében. Ezt igazolja a következő részlet, amely a losonci református kollégium tevékenységét mutatja be, majd szót ejt az ugyancsak ebben a városban működő, friss alapítású evangélikus gimnáziumról. Főleg ez utóbbi munkáját méltatja, hiszen ide német és szlovák anyanyelvű diákok érkeznek „megtanulni a' nemzet nyelvét, s örvendve látánk, hogy a' tót és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarul folyvást beszélők váltak”. Ennyit helyesel Kazinczy és nem többet, üdvözölve egyben azt a szokást is, hogy diákok olyan középiskolákat választanak, ahol egy másik, a honban beszélt nyelvet elsajátíthatnak. Gon-

²⁵ Kazinczyról mint Beccaria fordítójáról vö. HENCZE Béla, *Kazinczy ismeretlen értekezése*. ItK 1929. 341–344.

²⁶ *KazLev* XXI. 593.

dolhatott a maga diákkorára is, majd ifjúkorára, például eperjesi élményeire, amelyek a német nyelvben való elmélyülést segítették. Külön öröm Kazinczy számára, hogy az említett evangélikus középiskolában a magyar költők is helyet kaptak: a diákok „idegen származást el nem áruló hangon” mondják Kis János, Berzsenyi Dániel, a két Kisfaludy és Vörösmarty „énekeit”, az egyik tanuló pedig Dayka Gábor „Homályos bánat...” kezdetű versét.

Útjának kedves állomása Tornalja, a jóleső találkozások színhelye. Itt ismeri meg Berzsi Mihály prédikátort, akinek néhány vázlatos vonással megalkotott arcképe egyike útleírása legszebb helyeinek. Annál is inkább, mert mintha saját gondolatvilágából is belecsempészne a rajzba néhány mozzanatot. „De öregsége nem teszi hideggé az iránt, a’ mi új, ha jó az új, ’s haladó ifjú társait nem irigy szemmel és bosszúsan nézi, hanem örömmel gyönyörködve, ’s akarja, hogy tiszteltessenek, mert érzi, hogy érdemlik azt.” A Pyrker-pör tanulságai, a *Pannonhalmi út* okozta félreértések után nyújt békejebbot Kazinczy az „ifjaknak”, akikkel vitába keveredett. Saját pozícióját írja körül, amelynek védelmében látványos gesztusokra is kész. Am ez már átvezet az útleírások másik témakörébe, nevezetesen az irodaloméba. Ebben a vonatkozásban azonban több tanulsággal jár a korai művek átböngészése. A kassai látogatás ugyanis alkalmat ad Kazinczy számára a magyar irodalom akkoriban főszerepet játszó egyéniségeinek bemutatására és e bemutatás révén időszerűnek tetsző irodalmi-esztétikai kérdések fejtegetésére. Hogy Baróti Szabóról és még inkább Batsányiról az útleírásban másképpen ír, mint majd a *Pályám emlékezetében*, természetes. Az események egykorú rögzítésekor még nincsen meg a szükséges (?) irodalomtörténeti távlat, Kazinczy e műve megfogalmazásakor a közös folyóirat, a Magyar Museum dolgozótársa, jöllehet Batsányival való ellentéte már kiobbant. A szűkkörü közvéleményt a prozódiai háború foglalkoztatta, Kazinczy tárgyilagosan elbeszéli ennek a történetét, miközben Baróti Szabó költői és emberi karakterológiáját is adja. Igaz, elismerése inkább a költő hazafiúi érdemeinek, kezdeményezőkézségének, „jó szívének” szól, mintsem költészetének, ám a *Pályám emlékezetében* írtaknál egyértelműbb a dicséret, kevésbé tűnnek szembe a vitathatatlan emberi gyöngék. Lábjegyzetbe szorul, hogy Baróti Szabó a „deákon” kívül egyetlen nyelvet sem tud, s deákos klasszicista felfogása alkalmatlanná tette az *Elveszett Paradicsom* fordítására; mint ahogy terjedelmes lábjegyzetben veti föl Kazinczy a Baróti Szabó első kötetére oly jellemző „inverzió” problémáját, a költői dikciónak olykor erőltetett rendkívüliségre törekvését. Megjegyzései figyelemre méltók: általában ellensége az „eltépés”-nek, „ellenben azt tartom, vannak némelly esetek, a’ hol az illy tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is”. Ráday Gedeon és saját Gessner-fordítása példája mellett Baróti Szabó Vanière-tolmácsolásának²⁷ egy helyét is felhossa, majd leírja az átdolgozott, szabályosabb változatot. Míg az elsőben „garabonczoskodás hozatik elő, ’s ez a’ széthányás titkosan érezteti az olvasóval, hogy az illy nyugtalan elméjű ember mint hány, dül el mindent a’ maga helyéről”, addig a simábbra gyalult változat vesztített szépségéből (ehhez

²⁷ BARÓTI SZABÓ Dávid, *Paraszti majorság*, mellyet Vanierből Hat lábbal mérséklett Magyar Versebbe foglalt [...]. Kassa, 1779–1780.

hasonló megállapítást Arany János Baróti Szabóról írt tanulmányában is le lehetünk).²⁸ Mindössze a „költői szabadság”-nak hajlékonyabb értelmezéséről van szó, a deákos elképzelésekből kiinduló, de azokat egy modernebb ízléselv szerint felfogó klasszicizmusvariánsról, amelynek Kazinczy ekkor még híve volt. Ez magyarázza gesztusát, amellyel mind Baróti Szabó mértékes verseit, mind Batsányi rimes költeményeit méltatja. S bár ez utóbbi költészetéről mindössze annyit mond, hogy „Ossián jobb kézbe nem akadhatott” (tehát nem tagadván meg önmagát, fordítást dicsért!), valamint azt, hogy „nincs rajta semmi francia sikló könnyűség” (s ez nem feltétlen dicséret), a *Pályám emlékezete* Batsányi-képéhez viszonyítva lényeges a különbség.²⁹ Füredi leírásában is sokkal több szó esik Pálóczi Horváth Ádámról, az emberről, a jó barátról, a gondolkodóról, mint a költőről. „[...] ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiosumokat elegyít [...]” – állítja róla, s ez a világnézeti válságából Rousseau és az érzékenység körébe tartozó olvasmányok révén kilábaló, ekkoriban Holmann és D’Holbach felé tartó Kazinczytól inkább szelíd megrovásszámba mehet, s a rokonszenves ember gyöngéjét megbocsátó gesztusként kell értékelnünk.

A kései útleírásokban a sűrűn előforduló hivatkozások jelzik, hogy a valóságos tér mellett (mögött?) létezik egy másik, az irodalomé. Karancsberényben a görög antológia fordítójára bukkan, kit egy Molière-citátummal köszönt; a már említett Szőlősy-Szelim aga pálfordulásának kommentárjában a már szintén idézett Voltaire-mondat a csattanó, Prónay Lászlóról mint „catói rényű ‘s komolyságú férfi”-ról emlékezik meg, egykori együttműködésük dereng föl, „szíves barátja éledező nyelvünknek és literaturánknak”; Brunsvik Henriette egy festményének versében Verseghy „characteré”-re ismer rá, egy villanásra Ráday Gedeon is föltűnik, s végezetül az „idegen származás”-ú gyermekek szavalják a magyar költőket.

Az idézett névsorban egyként megtaláljuk Kazinczy legkedvesebb poétáit, „iskolájá”-nak híveit (Kis Jánost, Daykát), kortárs ellenfeleit (Kisfaludy Sándort), vetélytársát (Kisfaludy Károlyt), felfedezettjét (Bercsenyi Dánielt) és azt a költőt, akit talán a legkevésbé értett vagy akinek a szándékait nagyon is értette, s ezért idegenkedett tőle (Vörösmarty Mihályt). Elképzelhető, hogy valóban a megnevezettek költeményei csendültek föl a gyermekajkakon; de éppen úgy elképzelhető az is, hogy a névsort Kazinczy egészítette ki. Visszatérve a korábban elejtett fonálhoz; a magyar irodalom seregszemléje ez (később a Tudományos Gyűjtemény is szóba kerül, amelyet 1830-ben Vörösmarty Mihály szerkesztett!), klasszicizmus és romantika, a múltból üzenő és a jelen irányát formáló egyként jelen van. S míg a *Pannonhalmi útban* Kazinczy félreérthetetlenül hozta ország-világ tudomására, melyik iránynak, szemléletnek elkötelezettje, itt a közös ügy diadalának örvendő, a „szent igyekezetre” „áldás”-t adó poéta szól, aki a magasabb érdek szerint azt hangsúlyozza, ami a különféle nézetek ellenére is összeköti a költői nemzedékeket. S ha csak felsorolásszerűen is, a kiegyenlítődség és a megbékélés vezet az útleíró tollát. Nem vonja vissza, amit párducos Árpád éneklőiről a *Pannonhalmi*

²⁸ ARANY János, *Szabó Dávid*. In *Uő., Összes Művei*. XI. *Próza Művek* 2. S. a. t.: NÉMETH G. Béla. Bp., 1967. 499–500.

²⁹ Kazinczynak kassai szereplését az útleírás alapján méltatja: HORVÁTH Balázs, *Kazinczy Ferenc kassai szereplése*. Kassa, 1910.

útban mondott, s amely vihart kavart a magyar irodalmi köztudatban, álláspontja aligha változott. S ha pontosan olvassuk a szöveget, a losonci evangélikus líceum tanárainak munkája lelkesíti, a magyar irodalom ismertetése a „szent igyekezet”. Ennek ellenére úgy olvashatta e néhány sort a magyar irodalom vitáiban jártas szemlélő, mint Kazinczy elismerését a legjobb magyar költők iránt. Csak-hogy mire megjelent ez az útleírás – 1839-re –, történeti emlékké szelídült a Pytker-pör, egészen más viták osztották meg a magyar irodalmat. Ilyen módon első-sorban Kazinczy pályája szempontjából tanulságos ez a leírás.

Annai azonban mindenképpen szembeűnhetett az 1839-es kötet olvasóinak, hogy létezett egy olyan – prózai – műfaj, amely Kazinczy pályájának minden szakaszában felbukkan: s ez az útleírás, amely úti levélként indult, hogy aztán a levél külső formai jellegzetességei elmaradjanak, az *Erdélyi levelek*ben azonban ismét hangsúlyozzák a műfaji jelleget, majd inkább az előadásmód közvetlenségével, a szerzőnek a szövegben elfoglalt helyével és a remélt olvasóra tekintéssel kapcsolódnak a levél formához. Az 1839-es kötet dokumentáris értékű, önéletrajzot pótol. Ekkor még nemigen emlegették Kazinczy prózai műveinek értékét, s a reformkorban gyorsan szaporodó és Petőfi Sándorral első csúcsaira jutó útirajzok, úti levelek legalábbis nem deklarálták, hogy Kazinczy nyomain járnak. Pedig akarva-akaratlanul azon jártak;³⁰ Kazinczy útleírásai ugyanis előlegezik a műfaj történetét. Csak annyira fikciók, amennyire a valóság tényeit tudatosan válogató, azok között fontossági sorrendet teremtő szerző elrendezi a látottakból-hallottakból összeállt élményt. Kazinczy megállapításai harmonizálnak az egykorú, valódi levelekben kifejtett nézetekkel, egyrészt beszámolók egy jó ízlésű gondolkodó valóságos útjáról, másrészt ennek az ízlésnek jellegéről. A fontosnak, jellegzetesnek és ezért megörökítendőnek ítélt mozzanatok, jelenségek azáltal lesznek irodalomná, hogy a szerző reflexiói, emlékezései, megjegyzései kísérik, így a jelenségek mögött mindig kibukik a figyelő-értékelő író. Az útleírások – egy ízlésforma önéletrajza. Nemcsak azért, mert sűrűn találkozunk irodalommal, művészettel az útleírások lapjain, hanem azért, mert az ábrázolás, a leírás mikéntje is ott rejlik a művé kerekedő beszámolóiban. Fontos, hogy az egyes eseménytöredékek milyen hivatkozásokat igényelnek; nem kevésbé az, hogy miként érzékelteti a szerző a haladást a térben és az időben; valamint az, mennyire ad mozaikokból összeállítható önarcképet, azaz mennyire hőse is (nemcsak elbeszélője) az útleírásnak. Hiszen ha a füredi útját elbeszélő fejezet ekképpen kezd: „láttam Horváthot, s olyannak találtam őt milyennek képzeltem”; s ekképpen végzi; „Szíves elgyengüléssel váltam el karjai közül, 's áldottam azt a' boldog órát, a' mely őtet nekem, 's engem neki szűlt”, akkor nyilvánvalóvá lesz: maga a szerző legalább oly mértékben tárgya a leírásnak, mint a táj, az ország, a meglátogatandó jó barát, költőtárs, közéleti férfi. S mindezt hitelesíti, hogy a leírások egybevetethők azokkal a levelekkel, amelyek hasonlóképpen némileg stilizált híradásai egy élethelyzetnek, útnak, eseménynek. Ám ez az önéletrajzi jelleg csupán azt erősíti, hogy mily kevésbé fikció az, amit a szerző elbeszél. Az útleírások lapozgatásakor szembeűnő, milyen gondosan ügyel Kazinczy arra, hogy a tisztán leíró és a tisztán elbeszélő részek egyensúlyban legyenek. Az elbeszélés adottnak tetszik: maga az út, a találkozások, a váratlan fordulatok.

³⁰ BADA Gyula, *Úti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfiig*. Bp., 1935.

Ezekhez járul a leírás, amely a látvány rögzítése mellett átvezet az irodalomba, az építészetbe, a festészetbe; s a reflexió az, ami egybefogja a realitást és a művészetet, egységes világot teremt, s a dokumentumot a személyesség hitelével élénkíti. S ha művészetszemléletben és irodalmi gondolkodásban számottevő különbségek fedezhetők is föl a fogság előtti és utáni Kazinczy Ferencnél, az útleírások a korai és a kései pályaszakasz egymásra utaló vonásait igazolják: az Orpheus számára kialakított műfaj megőrizte sajátosságait 1830-ig, s csak annyit módosult, amennyit a resignáltabbá, „bölcsebbé” vált író szemlélete. A kései útleírások hivatkozásai az 1790-es évekre egyben az élményanyag állandóságát és ezen keresztül az írói pályán kimutatható következetességet reprezentálják. Ugyanazt figyeli meg Kazinczy 1789-ben, amit 1831-ben, természetesen azzal a különbséggel, amennyit a táj, az országos viszonyok stb. változtak. Érzelmes utazás az első is, a végső is. Az újra fogékony, a részletek értékét mérlegelni tudó, prózájában a világosság elvét megvalósító írókat mutatják ezek a művek, a klasszicizmus elkötelezettjét, akinek gondja van a részlet és az egész megfelelő arányára. S hogy mindig az egészet tartja szem előtt, erre biztosíték önmaga hangsúlyos jelenléte az útleírásokban. Így az olvasó az íróval együtt szemlélődhet, gondolkodhat, résztvevője lehet az útnak. Ahogy Kazinczy elképzelte:

„A' gondos Stylista' kötelessége az, hogy magához vonja-fel Olvasójit, nem az, hogy az Olvasóhoz szálljon-le – tudniillik némelly nemeiben a' Stylisticának, például, mind azokban, a' mellyek poetaiak vagy a' poetaihoz közelítenek.”³¹

Úgy vélem, hogy Kazinczy útleírásait azzal a szándékkal írta, hogy „a' poetaihoz közelítsenek”.

Fried István

³¹ *KazLev* XVI. 258. E tanulmány írásakor még nem olvastam Mezei Márta nagydoktori és Gergye László kandidátusi disszertációját a Kazinczy-életmű újszerűen látott problémáiról.